

ՕՍՄԱՆՑԻ ԱԶԱՏԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԸ

o—o

Օսմանցի Ազատականներու համաժողովը, զոր կազմակերպած էին Տամատ-Մահմուտ-փաշայի երկու որդիները, իշխան Սապահէտտին եւ իշխան Լուիֆուլլահ, իր նիստերն սկսաւ ի Բաքի վետրուար 4ի օրը:

Կազմակերպիչները հրաւեր ուղղած էին վերակազմակալ Հնչակեան կուսակցութեան, հայ յեղափոխական Դաշնակցութեան օսկան «Դրօշակ» խմբագրութեան եւ «Հնչակ» թերթի խմբագրութեան: Այս վերջինը չէր պատասխանած, իսկ «Դրօշակ» խմբագրութիւնը եւ վերակազմակալ Հնչակեան կուսակցութեան կեդր. վարչութիւնը իւրաքանչիւրն երեք պատգամաւոր զրկած էր համաժողովին մասնակցելու համար:

Ֆրանսական կառավարութիւնը նախ արգիլեց համաժողովին գումարումը, բայց խումբ մը աղքեցիկ երեսփոխաններու եւ քաղաքական անձնաւորութեանց ղիմումներուն վրայ՝ թոյլ տուաւ որ ան անդի ունենայ, մասնաւոր անհատի մը տան մէջ, եւ պայմանաւ որ անոր ատենագրութիւնը հրատարակուի եւ տառջ ֆրանսական կառավարութեան հաղորդուի:

Հնչակեան եւ Դրօշակեան պատգամաւորները անհրաժեշտ համարեցան, համաժողովին մասնակցելէ առաջ, իրարու հետ համաձայնիլ իրենց բռնելիք ուղղութեան մասին. ունեցան նախնական խորհրդակցութիւններ օրոնց մէջ օրոշեցին համաժողովին ամբողջ ընթացքին մէջ համախոհաբար գործել, հնչակեան եւ գրօշակեան պատգամաւորները այդ օրոշման հաւատարիմ մնացին համաժողովին սկզբէն մինչեւ վերջը. եւ այսպէսով Ազատական Օսմանցիները տեսան ոչ թէ երկու կուսակցութեանց ներկայացուցիչները, այլ վեց Հայեր՝ ներկայացուցիչ հայկական դատին:

Համաժողովին մասնակցելէ առաջ հնչակեան եւ գրօշակեան պատգամաւորները նախապատրաստական տեսակցութիւններ ունեցան նաեւ երկու իշխաններուն եւ իսթայիլ-Քէմալ պէյին

հետ, ու այնատեն միայն իրենց վերջնական համաձայնութիւնը տուին համաժողովին պաշտօնապէս մասնակցելու, երբ տեսան որ համաժողովին կազմակերպիչները ամբողջութեամբ կ'ընդունէին հայոց ծրագիրը, այսինքն 61րդ յօդուածին. ինչպէս եւ 1895 մայիս 11ի մեծօրանոսմին եւ անդիական յաւելումին գործադրութիւնը:

Համաժողովին մասնակցելու հրաւիրուած էին նաեւ մէկ քանի բարեգաւառի Հայեր, ուրոնցմէ պ. պ. Չերազ եւ Բամաշեան միայն պատասխանած էին այդ հրաւերին. Այս երկու պարոնները համաժողովին մէջ յայտարարելով հանդերձ որ իրենք չէին պատկաներ ունեցնող փոխական կուսակցութեան, յայտնեցին թէ կը յարէին այն յայտարարութեան զոր հնչակեան եւ գրօշակեան պատգամաւորները ներկայացուցին համաժողովին:

Ազատական Օսմանցիներէն ներկայ էին երեսունի չափ անձեր օրոնց մէջ պէտք է յիշել «Մէշվէրէթ» խմբագիր Ահմետ-Րիզապէյ, իր Հալիլ-Կանէմ եւ Ալպէր-Ֆիւա աշխատակիցներով, հօճա-Գատրի, «Օսմանլը» թերթին խմբագիր տոքթոր Ալպէր, Ֆախրի-պէյ, Միթ-խմբագիր տոքթոր Ալպէր, Ֆախրի-պէյ, պ. պ. Սաթա, Միւզիրիս-Կիքիս եւ ժորժ Տօրիս Յոյները, «Ալպանիա» թերթի խմբագրատպի պ. Տերվիշ Հիմա Ալպանցի, «Քիւրտիսթան» թերթի խմբագիր Ապուլ-Բրահման-պէյ Պէտրիսիան Քիւրտը, եւն:

Համաժողովը ունեցաւ վեց նիստ օրոնց առաջին երկուքը գումարուեցան պ. Լըֆէվր-Բոնիթալիսի բնակարանը եւ վերջին չորսը Ապուլ-Բրահման ու Լուիֆուլլահ իշխաններուն տունը:

Համաժողովը իրեն նախագահ՝ ընտրեց Սապահէտտին իշխանը, փոխ-նախագահ հայ պատգամաւորներէն պ. Սիսեանը եւ Յոյներէն պ. Սաթա, քարտուղար տոքթ. Ալպէրը, եւ յետոյ՝ երբ ան հրաժարեցաւ վիճարանութեան մը առթիւ, պ. ժորժ Տօրիսը:

Իմանալով որ համաժողովին լեզուն թրքերէն ըլլալ օրոշուած էր, հնչակեան եւ գրօշակեան պատգամաւորները առաջուց պահանջած էին կազմակերպիչներէն որ ֆրանսերէնը գործածուէր իրեն համաժողովի պաշտօնական լեզուն. բայց նկատելով որ օսմանցի անդամներէն շատերը ֆրանսերէնին անտեղեակ էին, համաձայնեցան որ երկու լեզուները գործա-

ծուէին հաւասարապէս, այսինքն թէ իւրաքանչիւր ֆրանսերէն ատենաբանութիւնը թըրէրէնի թարգմանութիւնը, եւ փոխադարձաբար :

Համաժողովին սկսելէն առաջ գրօշակեան եւ հնչակեան պատգամաւորները զարմանք եւ ցաւ յայտնած էին որ Մակեդոնական երկուքոմիթէներուն հրաւէրը զրկուած չըլլար, եւ պահանջած էին որ այդ հրաւէրը ուղղուի աւստրիացի իւրաքանչիւր ատենաբանութիւնը ըրին մակեդոնական հարցի գոյութեան դէմ, բայց հայ պատգամաւորներու պահանջի վրայ համաձայնեցան հրաւէրը զրկել «Գրօշակ»-ի խմբագրութեան միջոցով, «Ներքինական Թուրքիոյ Պուլկարներու» : Իրենց հրաւէրը անպատասխան մնաց : Համաժողովին սկսելէն անմիջապէս յետոյ հայ պատգամաւորները հրապարակաւ բողոքեցին Մակեդոնական խնդրոյն հանդէպ Օսմանցի ազատականներու բռնած զիրքին դէմ եւ ցաւ յայտնեցին որ Մակեդոնական քոմիթէներու ներկայացուցիչներն ալ չէին գտնուեր համաժողովին մէջ : այդ յայտարարութիւնը իրենց պահանջով ատենագրութեան մէջ արձանագրուեցաւ :

Սապահատտին իշխանը կարգաց հետեւեալ որոշողութիւնները՝ առաջարկելով զանոնք համաժողովին անդամներուն քուէարկութեանը .

« 1. Ամէն համերաշխութիւն կը մերժենք »
 « օսմանեան ժողովուրդներուն եւ այն ուժի-
 « մին միջեւ որուն ներքեւ կ'ապրինք քսան-
 « եւհինգ տարիներէ ի վեր, հարստահարութեան
 « ուժիմ որ միակ ազրիւրն է կայսրութեան մէջ
 « զործուող չարագործութեանց որով բովան-
 « դակ մարդկութեան զայրոյթը կը գրգռեն .

« 2. Մենք կը ձգտինք կայսրութեան այլեւ
 « այլ ժողովուրդներուն եւ ցեղերուն միջեւ
 « հաստատել համաձայնութիւն մը որ պիտի ա-
 « պահովէ ամենուն, առանց խտրութեան, լիա-
 « կատար վայելուծը իրենց իրաւունքներուն
 « որոնք կայսերական «հաթթ» երով ճանչցուած
 « եւ միջազգային դաշնագրերով նուիրագոր-
 « ծուած են , իրենց միջոց պիտի հայթայթէ
 « տեղական վարչութեան մասնակցելու իրենց
 « օրինաւոր բաղձաւքն ամբողջապէս գոհա-
 « ցնելու, զանոնք պիտի դնէ հաւասար ատի-
 « ճանի վրայ՝ բոլոր քաղաքներէն իրաւանց
 « ինչպէս եւ պարտուց տեսակէտով, անոնց
 « պիտի ներշնչէ հաւատարմութեան եւ անձ-
 « նութիւնութեան զգացումը Օսմանեան դահուն
 « եւ հարստութեան հանդէպ, որ միայնկարող է

» պահպանել իրենց միութիւնը :

« 3. Զանազիր պիտի ըլլանք ամէն առթիւ
 « օսմանեան բոլոր ժողովուրդներուն իղձերը
 « եւ բոլոր հայրենասէրներուն ճիգերը համա-
 « խըմբել դէպ ի սա երբեակ նպատակը .
 « Ա. պահպանում օսմանեան կայսրութեան աժ-
 « բողջութեան եւ անլուծելիութեան , Բ. երկ-
 « րին ներքին գործոց մէջ՝ վերահաստատում
 « կարգաւորութեան եւ խաղաղութեան , եւ
 « Գ. Յարգանք պետութեան հիմնական օրէնք-
 « ներուն , մասնաւորապէս 1876ին հաստա-
 « տուած Սահմանադրութեան , որ անոնց ամե-
 « նէն կարեւոր մասն է եւ որ ամենէն ապա-
 « հով եւ ամենէն թանկագին երաշխիքը կը
 « ներկայացնէ ընդհանուր բարենորոգմանց ,
 « օսմանեան ժողովուրդներու քաղաքական
 « ազատութեանց եւ իրաւանց՝ ընդդէմ կամա-
 « յականութեան :

« 4. Մեր հաստատ որոշողութիւնը կը հըռ-
 « չակենք միջազգային դաշնագրերը յարգելու
 « եւ մասնաւորապէս Պերլինի դաշնագիրը , ու
 « բուն տրամադրութիւնները վերաբրամբ
 « Թուրքիոյ ներքին կարգաւորութեան, պէտք
 « է որ տարածուին պետութեան բոլոր նա-
 « հանգրեւներուն մէջ :

« ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ. — Ասոնք ըլլալով այն
 « սկզբունքները որոնց վրայ հաստատուած է
 « համաձայնութիւնը , կը կազմենք մշտական
 « քոմիթէ մը որ պիտի ջանայ այս սկզբունք-
 « ներն իրականացնել , եւ պիտի ընէ հարկա-
 «ւոր դիմումները 1856ի Բարիզի դաշնագրին
 « ու 1878ի Պերլինի դաշնագրին ստորագրող
 « պետութեանց մօտ , անոնց բարոյական ա-
 « ջակցութիւնը եւ անոնց կողմէ բարեացակամ
 « գործողութիւն մը ձեռք ձգելու համար , իրեն
 « նպատակ ունենալով գործադրել Տաճկաս-
 « տանի ներքին կարգաւորութիւնը պայսա-
 « նագրող միջազգային յանձնառութիւնները
 « ինչպէս եւ այդ վերոյիշեալ դաշնագրերէն
 « բխող բոլոր միջազգային որոշմանագրերը ,
 « եւ զանոնք պատշաճեցնել պետութեան բո-
 «ւոր վիճակներուն՝ ասոնցմէ իւրաքանչիւ-
 « րին ամենէն օգտաւէտ եղանակովը :

Հայ պատգամաւորները յայտարարեցին որ պիտի չքուէարկեն այդ որոշողութիւնները ուրոնց ինչ ինչ կէտերուն համաձայն չէին, եւ ծա-նուցին թէ իրենք զուգընթաց յայտարարութիւն մը պիտի ներկայացնէին համաժողովին : Դի-տել տուին մասնաւորապէս թէ Հայերը կը

բաղձային Տաճկաստանը դաշնակցական ուժերի մը առաջնորդուած տեսնել, մինչդեռ Ազատական Օսմանցիներու որոշողութիւնները կեդրոնական ձուլման, նոյնացման ուժերի մը հաստատման կը ձգտէին. բողոքեցին մահաւանդ որոշողութեանց հրդ յօդուածին դէմ որ կ'ըսէ թէ «Պերլինի դաշնագրին տրամադրութիւնները, Թուրքիոյ ներքին կարգաւորման վերաբերմամբ պէտք է որ տարածուին կայսրութեան բոլոր նահանգներուն»։ պարզեցին թէ 61րդ յօդուածը չէր կրնար տարածուիլ կայսրութեան ուրիշ նահանգներուն վրայ, քանի որ ա՛ն խմբագրուած է միմիայն հայկական նահանգներու տեղական, ցեղային մասնաւոր պէտքերն աչքի առջեւ ունենալով։ ըսին թէ Ազատական Օսմանցիները իրաւունք եւ նոյն իսկ պարտք ունէին ուրիշ նահանգներու մէջ տեղական պէտքերուն համապատասխանող բարենորոգումներ մտցնել, բայց իրաւունք չունէին պետութեան բոլոր նահանգներու վրայ տարածումը պահանջել այնպիսի բարենորոգմանց զոր Եւրոպան պաշտօնապէս միմիայն հայկական նահանգներուն համար անհրաժեշտ է նկատած։

Հայ պատգամաւորները նկատեցին վերջապէս թէ իրենք չէին կրնար ընդունիլ որ 1876ի Սահմանադրութիւնը համարուէր ամենէն ապահով եւ ամենէն թանկագին երաշխիքը օսմանեան ժողովուրդներու քաղաքական ազատութեանց եւ իրաւանց՝ ընդդէմ կամայականութեան, քանի որ Հայերը իրերու բնական բերմամբ եւ պատմական դէպքերու դառն փորձերով ստիպուած են իրենց պահանջած եւ Եւրոպայէն պաշտօնապէս ճանչցուած մասնաւոր բարենորոգմանց միակ երաշխիքը միջազգային դաշնագրերուն մէջ տեսնել։

«Եզրակացութիւնը» որուն մէջ շրջական մտքով որոշուած էր եւրոպական միջամտութեան խնդիրը, բուն վէճ մը յարոյց ազատական օսմանցիներուն միջեւ. այդ որոշողութիւնը որ Իսթաիլ-Քէմալ պէյի եւ Էրկուլէ-Խաններու ուղղութիւնը կը ցոլացնէ եւ Տաճկաստանի մէջ բարենորոգմանց գործադրութիւն համար Եւրոպայի գործակցութիւնը ան բաժեշտ կը նկատէ, սաստիկ բողոք մը բարձրացուց Ահմէտ-Րիզաի եւ իր կուսակիցներուն կողմէն, որոնք հակառակեցան Եւրոպայի գործօն միջամտութեանը հրաւէր կարգաւ գաւաիւարին եւ յայտարարեցին որ օսմանցիները

իրենց երկրին բարենորոգումն իրենց ձեռքովը պէտք է կատարեն, եւ Եւրոպայէն՝ ի հարկին՝ պէտք է միայն բարոյական աջակցութիւն մը խնդրեն։

Հայ պատգամաւորները ջերմօրէն պաշտպանեցին «Եզրակացութեան» այդ կէտը, նկատելով որ եւրոպական միջամտութեան անհրաժեշտութիւնն ընդունիլ փրկարարնորութիւն մըն էր Ազատական Օսմանցիներուն գործունէութեան մէջ, թէ այդ միջամտութենէն անոնք չեն կրնար խուսափիլ՝ ի նկատի ունենալով միջազգային պայմանները որոնց ենթարկուած է Թուրքիան։ Այդ որոշողութիւնը ընդունուեցաւ քուէից մեծամասնութեամբ։

Յետոյ համաժողովը ունկնդրեց հայ պատգամաւորներուն յայտարարութիւնը, որ հետեւեալն է․

« Հնչակեան եւ Դրօշակեան հայ քոմիթէներու պատգամաւորները կը յայտարարեն․
 » 1. թէ հայ քոմիթէները պատրաստ են ազատական օսմանցիներուն հետ գործակցել՝
 » արդի ուժով կերպարանափոխելու նպատակով ձեռնարկուած ամէն գործողութեան․
 » 2. թէ այդ ընդհանուր գործունէութենէն դուրս, հայ քոմիթէները պիտի շարունակեն իրենց մասնաւոր անկախ գործունէութիւնը, յայտնի ըլլալով որ այդ գործունէութիւնը ուղղուած է արդի ուժով զէմ եւ ոչ թուրքիոյ միութեան եւ գործարանաւորական գոյութեան դէմ․
 » 2. թէ իրենց մասնաւոր գործունէութիւնը ուրիշ նպատակ չունի արդէն բայց եթէ անմիջական գործադրութիւնը ձեռք ձգել Պերլինի դաշնագրին 61րդ յօդուածին, 1895 մայիս 11ի մեմօրանսովին եւ անոր յաւելումներն, ինչպէս եւ այն բարենորոգմանց լուծումն, ինչպէս եւ այն բարենորոգմանց որ յանուն հայ քոմիթէներու զիւանազիտական միջոցով ֆրանսական կառավարութեան յանձնուած յիշատակագրերուն մէջ յիշուած են։ »

Ազատական օսմանցիներէն ոչ ոք դիտողութիւն չ'ըրաւ այս յայտարարութեան մասին, միայն անոնցմէ ոմանք հարցուցին թէ ինչու Հայերը ու եւ է ակնարկութիւն չ'են ըրած Սահմանադրութեան վերահաստատման հարցին եւ խնդրեցին որ հայ պատգամաւորները իրենց մտածումը պարզեն։

Հայ պատգամաւորները յայտարարեցին թէ հայկական նահանգներէն դուրս օսմանեան

պետութեան բոլոր մասերուն բարենորոգման գործը շատ յարգելի գործ մը նկատելով հանդերձ, սահմանադրական կառավարութեան մը հաստատման խնդրով դրականապէս զբաղելու ոչ պարտք եւ ոչ իրաւունք ունին, որովհետեւ իրենք ներկայացուցիչ են կազմակերպութիւններու որոնք Հայկական Նահանգներու համար եւրոպական դաշնագրերու որոշած բարենորոգումները իրագործելէ զատ ուրիշ նպատակ չեն ունեցած եւ չեն կրնար ունենալ, եւ թէ՛ իրեւ հայկական դատին ներկայացուցիչ՝ իրենք չեն կրնար Եւրոպայէն պահանջել վերահաստատումը Սահմանադրութեան որ միջազգային դաշնագրերու վրայ չի հիմնուիր :

Այս յայտարարութիւնէն յետոյ հայ պատգամաւորները իրենց պաշտօնը աւարտած համարեցան եւ այլեւս համաժողովին մէջ իրենց ներկայութիւնը անօգուտ նկատեցին :

Վերջին նիստի մը մէջ, որուն ներկայ չգրտնուեցան հայ պատգամաւորները, Ազատական օսմանցիները քուէարկած են հետեւեալ որոշողութիւնը .

« Ներկայացուցիչները օսմանեան պետութեան ժողովուրդներուն որոնք մասնակցեցան 1902 փետրուար 4ին ի Բարիլ բաժնու համաժողովին, վերոյիշեալ յայտարարութեանց ծանօթանալէ յետոյ, կը բողոքեն Թուրքիոյ արդի ռեժիմին դէմ .

» Յանձնառու կ'ըլլան միահամուռ աշխատել :

» 1. Կերպարանափոխելու ներկայ կառավարական ռեժիմը ազատութեան եւ արդարութեան ռեժիմի մը, ինչ որ պիտի ապահովուէր Սահմանադրութեան վերահաստատմամբ .

» Յիշեցնելու եւրոպական պետութիւններուն թէ իրենց պարտականութիւնը եւ մարդկութեան ընդհանուր շահը կը պահանջեն որ իրենց եւ Բ. դրան միջեւ գոյութիւն ունեցող միջազգային պայմանագրերուն եւ որոշմանագրերուն պայմանները գործողելը սան աշխարհի եղանակով մը որ օսմանեան պետութեան բոլոր մասերը անկից օգտուին : »

Համաժողովին կազմակերպիչները եւրոպական լրագիրներուն զրկած էին համառօտ աւտենագրութիւն մը որուն մէջ հայ պատգամաւորները նկատեցին ինչ ինչ անճշգոյսութիւններ : Այդ անճշգոյսութեանց ամենակարեւորը հե-

տեւեալ պարբերութեան մէջ կը կայանար .

« Հայերը յայտարարեցին թէ չէին կրնար յանձնառու ըլլալ իրենց ջանքերը միացնելու միւս օսմանցիներու ջանքերուն, իրականացնելու համար այս վերջիններու կողմէ յայտնուած բաղձանքը, արդի ռեժիմը սահմանադրական ռեժիմի մը կերպարանափոխելու մասին, զոր Հայերը կը նկատեն անժամանակ եւ նոյն իսկ իրենց շահերուն հակառակ : »

Ուղղել տալու համար հայ պատգամաւորներու այդ խնդրոյ մասին յայտնած կարծիքներուն այս անձիզ արտայայտումը, որ կրնար Հայոց համար վնասակար մեկնաբանութիւններու տեղի տալ, Եւրոպայի ինչպէս Տաճկաստանի մէջ, հայ պատգամաւորները համաժողովի նախագահին ուղղեցին հետեւեալ նաւակը .

Պարոն Նախագահ ,

Ազատական օսմանցիներու համաժողովին տպագրուած համառօտ աւտենագրութեան մէջ, խմբագրութեան թիւրիմացութեան մը հետեւանքով հայ քոմիթէներու պատգամաւորներուն սահմանադրական ռեժիմի մը հաստատման մասին յայտնած կարծիքները իրենց ճշմարիտ մտածմանը համաձայն չեն արտայայտուած :

Վիճաբանութեանց այդ մասը պարունակող պարբերութիւնը պէտք էր որ սապէս ուղղուէր .

« Միւս կողմէ Հայերը յայտարարած ըլլալով հանդերձ թէ պատրաստ են գործակցիլ արդի ռեժիմը կերպարանափոխելու նպատակով ձեռնարկուած ամէն գործողութեան, նկատել տուին սակայն թէ իրեւ պատգամաւորներ հայ քոմիթէներուն որոնք կազմուած են համաժողովին իրենց կողմէ ներկայացուած յայտարարութեան մէջ ճշգրտած ծրագիրը գործադրելու նպատակով, իրենք իրաւասութիւն չունին պետութեան ընդհանուր բարենորոգմանց եղանակին վրայ որոշում մը յայտնել . բայց թէ բնաւ հակառակ չեն սահմանադրական կերպարանական ռեժիմի մը հաստատումին որ պիտի յարգէր այն մասնաւոր ու տեղական բարենորոգումները զոր Պերլինի դաշնագիրն ու անկից բոլոր միջազգային որոշմանագրերը նախատեսած են Հայերէ բնակուած եւ այդ դաշնագրէն ու որոշմանագրերէն մասնաւորապէս նշանակուած նահանգներուն համար : »

Այս նամակը հրատարակուեցաւ «Լ'Էօրօքէ-էն»-ին մէջ, ու համաժողովին նախագահը խոտ-

տացած է երկրորդ անգամ տպագրել առաջին տպագրութիւնը այդ անձինք պարբերութեան տեղ դնելով վերոյիշեալ պարբերութիւնը:

Համաժողովը իր վերջին նիստին մէջ, որուն ներկայ գտնուած են օսմանցի ազատականները, ընտրած է մնայուն փոմիթէ մը: Հայ պատգամաւորները յայտարարած էին կանխապէս թէ չեն կրնար անգամակցել այդ քոմիթէին քանի որ իրենք կը պատկանէին արդէն կազմակերպուած ու որոշ ծրագիր ունեցող մարմիններու, բայց առաջարկեցին որ այդ քոմիթէն մշտական յարաբերութիւն հաստատէ հայ քոմիթէներուն հետ եւ գործակցի անոնց այն բոլոր գործերուն մէջ ուր կարելի է իրենց գործակցել: Այդ քոմիթէն կազմուեցաւ ուրեմն ազատական օսմանցիներէ միայն:

*
*
*

Պամանցի Ազատականներու Համաժողովին այս ամփոփումը խմբագրուեցաւ շնչական եւ Գրօշական պատգամաւորներու համաձայնութեամբ, որոնք որոշեցին որ ան հրատարակուի նախութեամբ «Երբ կեանքի եւ «Գրօշակ»-ին մէջ: «Գրօշակ»-ին մէջ արդէն երեւցաւ ուսաստանայրէնի թարգմանուած «Տրաւերուած ըլլալով վեր. շնչական կուսակցութիւնը ներկայացնելով, որ Տրանեանի եւ Սմբատեանի հետ՝ այդ համաժողովին մէջ, պարտաճ կը համարել «Սահման»-ի մէջ հրատարակել միեւնոյն բնագիրը, — յաջորդ յօդուածի մը վերադաշնելով այն խորհրդածութիւնները որոնք այս համաժողովին ինքի ներշնչեց:

Այն յօդուածին մէջ զորդ. Չերազ իր թերթին մէջ նուիրած է այս համաժողովին, շփոթութիւն մը տեղի

ունեցած է, որ կ'ուզեմ ուղղել: Իր այդ նկարագրութեանը մէջ, որ Չերազ կը յիշէ միակ բանախօսութիւն մը, իրը, զոր կատարեց թերթէն լեզուով, — հակասակ որ Գրօշական եւ շնչական պատգամաւորները պահանջած էին որ համաժողովին պաշտօնական լեզուն Ֆրանսերէն ըլլայ: Այդ բանախօսութեան մէջ որ Չերազ իրեն կը վերագրէ երկու գաղափար զոր ուրիշներն արտայայտեցին. «որ Չերազ բողոքեց Պամանցի ազատականներու ծրագրին ունի յօդուածին գեմ ուր կ'ըսուի թէ միջազգային դաշնագրերու (հետեւաբար եւ Պերլինի գաղափարին) յօդուածները պիտի տարածուին Տաճկաստանը բոլոր նահանգներուն. բացառեց թէ Պերլինի դաշնագիրը երկու յօդուած ունի միայն, 61րդ եւ 23րդ, որոնք կը վերաբերին Տաճկաստանին, եւ երկուքն ալ մասնաւոր տեղական պետքերու համապատասխան գարման մը բերելու նպատակ ունին, մին հայկական նահանգներուն, միւսը Մակեդոնիոյ, եւ չեն կրնար կիրարկուիլ Տաճկաստանի ուրիշ նահանգներու, ուր կացութիւնը, պայմանները տարբեր են: Բայց որ Չերազ կը կարծէ ըսած ըլլալ հետեւեալ խօսքերը. «Աւելի արդար պիտի ըլլար շորորդ որոշողութիւնը երկու որոշ մասերու բաժնել, եւ համաժողովին յայտագրին մէջ արձանագրել՝ 1. Գործադրութիւն այն բարենորոգմանց որոնք Հայաստանի եւ Մակեդոնիոյ համար որոշուած են անոնց պատկանող դաշնագրերուն եւ որոշմանքերուն մէջ. 2. Պետութեան միւս նահանգներուն մէջ մտցնել արմատական բարեփոխութիւններ:» Այս առաջարկութիւնը տեղի ընդլայնուած եւ պատճառաբանուած ձեւով մը, եւ էի որ ներկայացուցի համաժողովին, եւ ոչ թէ որ Չերազը, — եւ որ Սմեալիս իսկ, չեմ գիտեր ինչ հրաշքով մը, համաձայն գրողնուեցաւ ինքի, եւ յայտարարեց թէ համախոհ էր որ այդ ձեւով փոփոխուի յայտագրին այդ մասը, ինչ որ չընդունուեցաւ մեծամասնութիւնէն: Պ. Չերազ, գարձեալ, իրեն կը վերագրէ հետեւեալ խօսքը. «Ախալ մը գործուած պիտի ըլլար եթէ ցանացուէր 61րդ յօդուածը տարածել պետութեան բոլոր նահանգներուն, եթէ երբեք մտադրութիւն չկուի Հայոց խոստացուած բարենորոգմանց տեղ դնել ընդհանուր բարենորոգումներ, հայկական խնդիրը ջնջելու թաքուն մտածմամբ:» Այս գաղափարը աւելի որոշ եւ տեղի կորովի ձեւով մը, որ Սիսեանն էր որ արտայայտեց:

Ա. Չ.

